

Bödök Gergely

HORTHY A FALON¹

„Ezerszer is meghalnak
S üdve nincs a keresztnek,
Mert semmit se tehettek,
Óh, semmit se tehettek.”

(Ady Endre: *A magyar Messiások*, 1907)

Egy jól eltalált festmény gyakorta szerepel díszítő elemként történeti munkákban, a szövegek esetleges nehézségeit kiegészítendő, színesítendő. Ha egy ilyen alkotás mégis vita tárgyát képezi, a válaszokat többnyire esztétikai szempontok alapján fogalmazzák meg, történeti reflexiókat egyes festmények a legkritikább esetben szoktak kiváltani.

Tudjuk, hogy egyes történelmi eseményeket, politikusokat vagy más személyiségeket ábrázoló művek, a történeti szövegekhez hasonlóan, többé-kevésbé magukon viselik koruk „lenyomatait”, azaz önkéntelenül tükröznek némiképp egyfajta múltszemléletet is. Létrehozjuk, a festő ugyanakkor egészen eltérő kritériumok szerint valósítja meg elképzeléseit a vásznon vagy más hordozó felületen, mint napjainkban a billentyűzete fölött töprengő történész. „Igazi”, komoly historikusnak be kell tartania szakma által felállított szabályokat, például a forráskritikát, a téma sokoldalú bemutatását, az elődök munkáinak ismeretét, valamint a levéltári források felkutatását és felhasználását. A történettudomány elméleti kérdéseiben tájékozott történész tudja, hogy a történet és a történelem két különböző dolog, ezért munkája során törekszik arra, hogy elbeszélése minél inkább a múlt pontos tükré legyen. A posztmodern történetírás egyes téziseivel szemben úgy véli, hogy a kutató nem konstruálja a múltat, ugyanakkor elismeri: abból, hogy a múltról vallott tudásunk csorba, és nem áll rendelkezésünkre az összes forrás sem, szükségképpen következik, hogy a történész kénytelen saját fantáziájával, beleérző képességével és szenzibilitásával „kitölteni” a múlt hiányzó képkockáit. Interpretációja azonban nem nélkülözheti a fentebb felsorolt kritériumok szigorú betartását. Egy festőt ilyenfajta béklyók a legkevésbé sem korlátoznak: fantáziája stílusokon átívelve szabadon szárnyalhat, látásmódja maximális érvényesítésében legfeljebb a vászon szegélyei, a várható honorárium, esetlegesen pedig a megrendelő elvárásai szabhatnak gátat.

A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium keretéből finanszírozott programban Kerényi Imre miniszterelnöki megbízott az új alaptörvény díszkiadásának illusztrálására, az elmúlt 150 év legfontosabb eseményeinek megörökítésére kérte a művészeket.

¹ Gondolatok Incze Mózes *Horthy Miklós kora* című festménye kapcsán (http://fngaleria.hir24.hu/3/48791/Tortenelmi_festmenyek_Kerényi_Imrenel).

Ehhez hasonló megrendelésekre volt már példa korábban is, a millennium évében, 1896-ban például a kor legnevesebb magyar festői (köztük Munkácsy Mihály, Benczúr Gyula, Madarász Viktor vagy Székely Bertalan) a honfoglalás korától saját korukig, 50 festményben örökítették meg a magyar történelem fontos pillanatait. Az Alaptörvényt tartalmazó kötetben az 50 régi (millenniumi) és a 15 új kép együttesen szerepelne, tehát 65 kép mutatná be a magyar múltat. Azzal, hogy a kormányzati felkérésre a miniszterelnöki megbízott az elmúlt másfél évszázad legfontosabb (vagy annak vélt) történeti eseményeinek megfestetésére vállalkozott, pusztán a szelektív mechanizmusok logikáiból fakadóan mind a képek témáit, mind azok mennyiségét tekintve egyfajta „hivatalos” történelemszemléletet is érvényesített.² A festmények időhatára a dualizmus korától az új alaptörvény megszületésének pillanatáig terjed, az eddig rendelkezésre álló festmények közül pedig négy festmény kísérelte meg azt, hogy egy egész korszakhoz nyújtson fogódzókat (a dualizmus kora, a tanácsköztársaság, a Horthy-rendszer és a Rákosi-rendszer).³

Véleményem szerint más a helyzet a festők fentebb kifejtett, irigyelt szabadságával akkor, amikor az hivatalos felkérésre, történeti személyek vagy egyes korszakok megjelenítésére vállalkoznak. Az, hogy Horthy Miklós kormányzónak vagy a Horthy-rendszernek ebben a tablóban helye van, magától értetődik. Ugyanakkor az elkészült festmény jelennek szóló „üzenetei” joggal váltották ki ellenérzéseinket. Elismerem, a történeti/politikai tabló kényes műfaj, ezért elképzelhető, hogy nem is szerencsés egy egész rendszer megörökítésének mindössze egyetlen képet szentelni. Amíg ugyanis a film vagy az írott szöveg képes (lehet) egész folyamatokat bemutatni, addig a vászon, jellegéből fakadóan, egyszerre tárhatja elénk a kezdetet és a véget, és rendszerint vagy annak túlsúlyossága miatt lesz értelmezhetetlen, vagy pedig olyannyira leszűkíti a témáját, hogy fontos adalékokról maradunk le. Incze Mózesnek a fény és az árnyék kontrasztjára, valamint a világos és a sötét dichotómiájára épülő alkotása ez utóbbi kategóriába sorolható.

² Számos, a képek kapcsán megszólaló értelmiségivel együtt úgy vélem, hogy az elmúlt másfél évszázadban a helyet kapó politikusok mellől fájdalmasan hiányoznak a magyar tudomány, sport, zene, irodalom és más művészetek képviselői.

³ Ha csak a történeti-politikai változásokra fókuszálunk, akkor a történelmi tablóból kimaradt a Károlyi-féle népköztársaság, az ellenforradalmi időszak, a második Magyar Köztársaság (1946–1949), de hiányzik teljes egészében a harmadik Magyar Köztársaság napjainkig tartó periódusa is. A Kádár-korszakot külön festmény fogja bemutatni, de ez még nem készült el. Az interneten és a Széchényi Könyvtárban megtekinthető képek mondanivalói és a művek súlypontjai azonban sok szempontból vitathatóak: a tanácsköztársaságot ábrázoló festményen például az őszirózsás forradalom egyik legismertebb, a Nagykörúton készült fényképe lett „a nagymama ezüst kanalával megfestve”. Ez azért is furcsa, mert a konflisra felkapaszkodó katonának sapkáján így is jól kivehetőek az őszirózsák, a polgári demokratikus forradalom jelképei. A Trianonról szóló képét jegyző festő ugyanakkor Kun Bélát is Apponyi mellé festette, pedig a történeti kutatásokból nyilvánvaló, hogy az igazságtalan békeszerződés rendelkezései, zömében már a tanácsköztársaság kikiáltása előtt megszülettek. Ami pedig a *Trianon* című festményt illeti, a látogatókat személyesen kalauzoló Kerényi Imre csak úgy *en passant* megjegyzi, hogy Trianont azért kaptuk, mert Clemenceau magyar menyé miatt kifejezetten utálta a magyarokat (<http://fn.hir24.hu/itthon/2011/11/06/kerenyi-imre-megmutatja-mit-vett>).



A festmény közepén a kormányzó, Horthy Miklós lovagol velünk szembe a vasúti síneken (!), a háttérben háborgó tenger, annak felszínén pedig egy süllyedő (?) hajó (valószínűleg a Novara). Ez feltehetőleg Horthynak a haditengerészetnél eltöltött előéletére utalhat, a festmény címét adó Horthy-rendszerben ugyanakkor, a trianoni békekötés egyik előírásának megfelelően, Magyarország már nem rendelkezhetett tengeri flottával. Legmeghökkenőbb azonban nem ez, hanem az a két, szinte a semmiből kinyúló kézfej, amely Horthynak a fehér lovát vezeti egyenesen a bukást szimbolizáló vasúti ütköző felé. Az üzenet pofonegyszerű: a festő így próbálja meg bemutatni a Horthy-rendszerben bejárt politikai út kényszerpályás jellegét, ezáltal pedig a legutóbbi rendszerváltás óta ismét reneszánszát élő önfelmentő és felelősségáthárító nézeteknek szolgál újabb adalékokkal. A fehér lován megtörtnek és szomorúnak mutakozó Horthy a kép intenciói szerint nem kerülhette el azokat a „Szküllákat és Kharübdiszeket”, amikbe az ország 25 éves kormányzósága alatt belesodródott. Azon a néző külön is eltöprenghet, hogy tulajdonképpen miről szól ez a kép: Horthy Miklósról, a kormányzóról, vagy az általa szimbolizált rendszerről? Ha a kormányzó a kép valódi tárgya, és a Horthy-rendszer (esetlegesen Horthy-korszak) véletlenül lett csak a kép címében megjelölve, akkor talán joggal vetődik fel: érdemel-e vajon olyasvalaki festményt, aki ennyire nem volt ura a saját és országa sorsának? Vajon a volt kormányzó ennyire eszköztelen figurája lett volna saját korának? Mik Horthy valódi érdemei, ha mások vezetnek olyan kényszerpályán, aminek csúfos bukás a vége? Ha pedig a festő eredeti szándéka is az volt, hogy a rendszerről mutasson be egy képet, akkor vélhetően nem alaptalanul véljük úgy, hogy a néző magáról a Horthy-rendszerről semmit nem tud meg. Az alkotó ugyanis csupán egyetlen szempontból, a vég és az elkerülhetetlennek beállított bukás felől közelít témájához.

Roppant leegyszerűsítő és félrevezető az a szemléletmód, ahogy Incze Mózes az általa elképzelt rendszerhez közelít. Horthy korának bemutatásakor számtalan lehetőség közül lehetett (és valószínűleg kellett is volna) választani. Amíg a dualizmus időszakát ábrázoló festményen három miniszterelnök (Széll Kálmán, Wekerle Sándor és Tisza István) és egy legendás miniszter (Apponyi Albert) is helyet kapott, addig tárgyalt festményünk kizárólag Horthyt helyezte a középpontba. Pedig a konszolidációban, a konzervatív-liberális rendszer alapjainak lerakásában és azok megszilárdításában a legnagyobb szerepet Bethlen István játszotta. Rajta kívül pedig olyan karizmatikus⁴ minisz-

⁴ A karizmat e helyütt az egyéniségük elkülöníthető jegyeire, habitusukra és vezetési gyakorlatukra értem.

terelnökök is tevékenykedtek ebben a negyedszázadban, mint Teleki Pál vagy Gömbös Gyula. És jóllehet ez utóbbival kevésbé volt megáldva, ám 1942-től a német megszállásig, egy roppant nehéz és kényes helyzetben helytálló Kállay Miklós portréja nélkül sem érthető meg a korszak. Régi igazság, hogy az egytényezős magyarázatok (esetünkben kényszerpályás meghatározottság) soha nem alkalmasak a múlt összetett valóságának megragadására. Bizonyos, hogy a Horthy-rendszer számtalan egyéb aspektusból is bemutatható lenne, ezek közé sorolhatóak a korszak jogi, gazdasági, társadalmi, oktatási, irodalmi, szellemi és művészeti változásai. Ezek közül egyetlen releváns szempont sem került fel a vászonra. Egy folyamatosan túlpolitizált közegben Incze éppen attól fosztotta meg a leendő befogadót, hogy ne pusztán a Horthy-rendszer politikatörténeti megközelítésével és monolitikus ábrázolásmódjával, hanem a lüktető mindennapi élet világválával is megismerkedhessen. A hétköznapi élet jelenségei, az építészet formabontó újdonságai, az irodalmi és a szellemi élet európai színvonala és a modernség minden egyéb velejárója ugyanis sokkal pezsgőbbé varázsolta a kort, mint amilyen az a komor vászon alapján elképzelhető.

Fontos kitérnem a kép által leginkább preferált önfelmentő szándékra is. Az a magára hagyott bábszerep, amit a festő Horthyra erőltet, és az a kényszerpálya, amit Incze Horthyval bejártat, a legkevésbé sem felel meg a történeti valóságnak. Elismerve Horthynak remek tengerészi adottságait, a történetírás eredményei meggyőzően bizonyítják: a politikai éleslátás tekintetében számtalan esetben kudarcot vallott. Miközben a kormányzó ha nem is diktátorként, de jelentős hatalom birtokosaként a döntésekre alapvető befolyással bírt. Íme néhány mozzanat: a Nemzeti Hadsereg parancsnokaként katonáit a fehérterrorista gyilkosságok idején nem fékezte meg, és azok elkövetőivel szemben nem lépett fel. A korszakban a zsidósággal szembeni diszkriminatív lépéseket Horthy érdemben – egyetlen eset kivételével – nem befolyásolta. Az Eichmann-kommandó magyarországi megjelenése után a vidéki zsidóság deportálása a magyar belügyi szervek és a csendőrség hathatós közreműködésével, és roppant operatív módon ment végbe. Ez a mintegy 300 fős kommandó a magyar államhatalom tevékeny segítségével nélkül képtelen lett volna a 437 ezer főnyi zsidó lakosság szisztematikus összegyűjtésére és haláltáborokba szállítására. Bár Horthy (mint fentebb erre utaltunk) a budapesti zsidóságot megmentette a pusztulástól, a gyilkosságok hírére késve reagált. Kimutatható némi alternatíva a Délvidék visszatérése kapcsán is. Teleki óva intett attól, hogy a frissen megkötött jugoszláv–magyar örökbarátsági szerződést felrúgva magyar csapatok vonuljanak be Jugoszláviába, valamint lehetővé tegyék német csapattesteknek a Magyarországon keresztüli átvonulást. Ha ez bekövetkezik, a brit kormány hadüzenetet küld hazánknak. Ha pedig nem, akkor azoknak a németeknek a rosszállását vívjuk ki, akik jóvoltából a Felvidék egyes részei, Kárpátalja és Észak-Erdély visszakerültek. Többek között ez a tragikus dilemma és az ingatag sikerek elvesztésének lehetősége kergette öngyilkosságba Telekit, a magyar csapatok viszont Jugoszlávia megszűnése után az egykori magyar határokon is túlnyúlva, mélyen benyomultak Szerbiába. Nem vitás: a

kilencszázezer magyar állampolgár halálát eredményező német–szovjet háborúból döntően az Adolf Hitler ajándékként bekövetkezett területi változások okán nem lehetett kimaradni. A magyar hadsereg tisztikarának elkötelezett németbarátsága, Magyarország fontos geostratégiai helyzete, az irdatlan külpolitikai német nyomás és a háborús várokozások miatt nem volt reális alternatíva a II. világháborúba való belépés megúszására. Igazi magyar érdek híján ugyanakkor nem volt szükségszerű, hogy a hadba lépésre *akkor és úgy* kerüljön sor. Ebben pedig Horthy Miklósnak döntő, ráadásul ez alkalommal alkotmányos hatalmán túlterjeszkedő szerepe volt. A máig tisztázatlan kassai provokáció (29 bomba) a kormányzó számára elégséges *casus belli* volt, hogy a „megtorlás” mellett döntsön. Holott döntése előtt kormányának kellett volna állást foglalnia. Horthy főhatalmi jogosítványainak megfelelően erre még aznap, de utólag került sor. És bár utólag, de „haladéktalanul” be kellett szerezni a parlament hozzájárulását (ez október 23-án történt meg!). Ugyanúgy felvethető Horthy felelősségének a kérdése Magyarország 1944. március 19-i megszállásával kapcsolatban is. Azzal, hogy Horthy nem mondott le, nem vállalta az esetleges német fogságot, nem vonult emigrációba, önkéntelenül is legitímálta az országban bekövetkező változásokat. A Horthy személyiségében megbúvó lovagias, romantikus jegyek eredményezhették, hogy a kormányzó idő előtt, személyesen közölje Edmund Wesenmayerrel, Hitler teljhatalmú biztosával: Magyarország ki fog ugrani a háborúból. Évtizedek óta ismert, hogy a német hírszerzés erről a szándékról és a magyar béketapogatózásokról mindent tudott, de a kép mégis sok mindent elárul a kormányzó ítélőképességéről. Horthy ráadásul a kiugrási kísérlet csúfos kudarca után másnap kinevezte Szálasit az ország miniszterelnökének. A szakma eredményei alapján a példák *rosszan* sorolhatók lennének, ám a lényeg így sem lehet kétséges: a kényszerpályás meghatározottságon belül szinte mindig volt mozgástér, s azzal bizony a kormányzó számos esetben nem tudott élni.

Ugyanakkor nem ildomos Horthyt diabolizálni sem, mint annyian tették és teszik manapság is. A kormányzó minden bizonnyal remek barát, érző szívű apa, pajkos férj, lobbanékony vitapartner, kitartó sportoló, játékos és jó humorú debatter volt. Értéktragédiák és voltak örömei is. Járt templomba, tette a szépet a nőknek és szerette elnézegetni ablakából a hullámozó Dunát. Döntései meghozatalában legalább annyira hagyatkozott ösztöneire és megérzéseire, mint akármelyik mai politikus. Egy roppant nehéz helyzetben lévő ország kormányzója volt, akit minden bizonnyal családi tragédiák is megroppantottak. A kiugrási kísérlet idején például sokkal inkább elrabol (és utolsóként életben maradt) fiáért aggódó apaként döntött, mintsem az ország felelős vezetőjeként. Ahogy a rendszer sem volt egydimenziós, úgy annak kormányzója sem bírt csak jó vagy csak rossz tulajdonságokkal. Erényeivel és hibáival együtt kell őt látnunk magunk előtt. Az embert.

A Horthy-rendszert végtelenen elítélő, illetve azt követendő mintaként dicsőítő vagy visszasírt eszményképnek tekintő diskurzus mellett a festő tulajdonképpen egy új paradigmát, a rendszert (és annak vezetőjét) tehetetlen áldozatként bemutató és azt mártír-

nak tekintő toposzt teremtette meg. Ez pedig sem Horthy, sem a rendszer megértéséhez nem visz közelebb.

A Horthy-rendszer megítélése minden azt követő kurzus múltképeinek egyik központi kérdés volt, és ezzel kapcsolatban számtalan történettudományi vita zajlott le. Ezek közül minden bizonnyal kiemelkedik az, amely hatvanas–hetvenes évek fordulóján zajlott, főként az Andics Erzsébet, Nemes Dezső, Karsai Elek által képviselt, a Horthy-rendszert egységesen fasizmusnak megbélyegző álláspont hívei és a rendszerrel szemben kevésbé ideologikus megközelítést alkalmazó, annak fasizmusával szemben pedig kételyeket megfogalmazó Ránki György, Hanák Péter és Lackó Miklós között. A történettudomány mai álláspontja szerint a rendszer működési (működtetési) mechanizmusait, a végrehajtó hatalom túlsúlyát, a választójog kezelését és a pártrendszer működését vizsgálva a Horthy-rendszer többé-kevésbé a két világháború között divó autoriter típusú berendezkedéseknek feleltethető meg. Ez, szükségképpen szelektív szempontok érvényesítésével, a modern demokratikus államtípus és a diktatórikus rezsimek között jelöli ki a rendszer helyét.

Horthyról és a Horthy-korszakról mára tényyszerű és valószínűleg időtálló munkák is rendelkezésre állnak. Használható mintához nyúlni tehát lett volna lehetőség. Szomorú tanulság, hogy ezúttal sem a kormányzóról rendelkezésre álló történeti munkák sokoldalú, problémaérzékeny, ezáltal pedig talán „hús-vér” Horthy-képei érvényesültek. A szakmaibb szempontok és a hitelesebb ábrázolásmód megjelenítése kudarcot vallott, a múltért vívott küzdelemben ezúttal is a politikai megrendelések rendszerint történetien és egysíkú megfogalmazásai diadalmaskodtak. Az új alaptörvényt tartalmazó kötet végéről egy több szempontot érvényesítő, színes tabló helyett zavaros, felelősségünket elhárító és önmagunkat felmentő festmény néz majd ránk vissza. Ezt tudomásul véve nincs más dolgunk, mint újra megerősíteni magunkban a politika és a tudomány egyenlőtlen viszonyának kényszerű felismerését.